

TÜRKİYE DIŞ BORÇLARININ TAKİP ETTİĞİ GELİŞME

Prof. Dr. Memduh YAŞA

İktisat Fakültesi

Osmanlı İmparatorluğu hükümetlerinin aktettikleri ilk dış istikraz, 1854 tarihini taşımaktadır. O tarihten itibaren imparatorluk maliyesinin dış borcu devamlı olarak artmış ve memleket üzerinde yabancı siyasi tazyiklerle birlikte malî müdahalelerin başlıca faktörlerinden birini teşkil etmiştir. Dışardan 19. yüzyıl ortalarında borçlanan Osmanlı Devleti, dahilde ilk istikrazı ancak 1918 yılında aktedebilmiştir. Bu sebeple, Cumhuriyet Türkiyesi kurulduğu zaman ağırliğini hissettiren hemen hemen dış borç yükünden ibarettir.

Osmanlı Devletinden Cumhuriyet Türkiyesinin tevarüs ettiği dış borcun kat'i miktarı 22.4.1933 de Paris'de akdedilen anlaşma ile tesbit olunmuştur.

Dikkate sayandır ki, Cumhuriyet maliyesi de ilk borcu içerden değil dışardan tedarik etmiştir. Gerçekten ilk iç istikraz ancak 1933 te, yâni Cumhuriyetin kuruluşundan 10 yıl sonra akdedildiği halde bir taraftan yabancı şirketlerin millileştirilmesi, diğer taraftan doğrudan doğruya para almak suretile dışarıya karşı borçlanma bundan hayli önce başlamıştır. Dışarıya karşı borçlanma o zamandan devam etmiş ve son yirmi yıllık devrede bilhassa hızlanmıştır.

Cumhuriyet Türkiyesinin takriben kırk yıllık bir devreyi kaplayan dış borç münasebetlerinden vuka gelen değişimleri ve bu değişimlerin umumî trendini takip etmekte büyük faydalar vardır.

Bunu, kırk yıllık devreyi değişik hususiyetler arzeden tâli devrelere ayırarak yapmaya çalışacağız.

1 — İkinci Dünya Harbine kadarki devre :

Paris anlaşması ile Osmanlı Düyunu Umumiyesinden Türkiyeye intikal eden bakiye 79 820 563 TL. dir. O zamanki pariteye naza-

ran takriben 65 milyon dolâr tutan bu meblâğ, 1928-1933 yılları arasında yabancı şirketlerin millileştirilmesinden ve yine 1933 den önce kullanılan dış kredilerden doğan borçlara eklenmiştir. 1928-1933 yılları arasında Anadolu demiryolu, Mersin - Tarsus - Adana hattı Haydarpaşa Limanı vs. tesislerin devletleştirilmesinden 1933 sonunda kalan borç bakiyesi 84 milyon lira arasındadır. Demiryolu, rih-tım, liman, telefon, elektrik vs. işlerde teessüs etmiş yabancı imti-yazlı şirketlerin devletleştirilmesine 1939 yılına kadar devam olun-muş, bu sebeple, devletleştirmeden doğan dış borçlar İkinci Dün-ya Harbine kadarki devrede Türkiye dış borçlarının en önemli kıs-mını teşkil etmiştir.

Biraz önce işaret ettiğimiz gibi, 1933 den önce dış memleket-lerden doğrudan doğruya da borç para alınmıştır.

Daha 14.6.1930 tarihinde «İktisadî Cihazlanma» maksadile Ame-rika Birleşik Devletlerinden 10 milyon dolarlık bir istihap akte-dilmiştir¹. 1934 yılına kadar, akte-dilmiş başka bir uzun vâdeli dış borç yoktur. Buna mukabil oldukça yüksek seviyede kısa vâdeli dış bor-cun 1933 te de mevcut olduğunu görmekteyiz².

1934 ten itibaren başka memleketlerden de uzun vâdeli borçlar akte-dilmiştir. Bunların ilki, 1934 başlarında Sovyet Rusyadan alı-nan 8 milyon dolarlık borçtur. Bu borç, Birinci Beş Yıllık Plânda yer alan fabrikalardan bazılarının yapılmasında kullanılmıştır. İkin-cisi, 1938 de İngiltereden 10 milyon dış ödeme güçlüklerini gider-mek, 6 milyon da askerî malzeme mübayaasında kullanılmak üze-re alınan 16 milyon İngiliz lirası değerindeki kredidir. İkinci Dün-ya Harbinin patlak vermesine kadar Türkiye, uzun vâdeli başka bir dış borç almamıştır.

Bu devre içinde borç ödemeleri büyük bir intizamla cereyan et-miştir. Cumhuriyet Hükümetleri bilhassa Osmanlı Düyunu Umumi-ye bakiyesini tasfiyede özel bir dikkat göstermişlerdir. 1939 yılın-da bu borç 31 milyona düşmüş, 1943 yılında da, erken tediyeye tâbi tutularak tamamen tasfiye edilmiştir³. Diğer borçlara ait taksitler

1) Bu borca karşılık kibrit inhisarı imtiyazı verilmiş ve 1943 sonunda sona ermiştir.

2) 1933 te borç tablolarımızda yer alan dış dalgalı borçların yekûnu 67.673.743 lirayı bulmaktadır.

3) 1943 Bütçe Kanunu, madde 25.

de zamanında ödenmiştir. 1939 yılı sonunda Türkiyenin uzun vadeli dış borcu 134 milyon TL. den ibaret görünmektedir. Hemen ilâve edelim ki, dış borçların muntazam ödenmesinde Cumhuriyet Hükümetlerinin gösterdikleri hassasiyet ve dikkatle tatbik ettikleri *rachât* sistemi kadar, alacaklı devletler, bilhassa en büyük alacaklı olan Fransa para değerinde bu devre içinde vukua gelen önemli düşmelerin sağladığı otomatik itfa da âmil olmuştur.

2 — İkinci Dünya Harbini kaplayan devre :

Harbten önce doğmuş dış borçların plânları gereğince ödenmesine, harb içinde de devam olunmuştur. Buna rağmen Türkiye, İkinci Dünya Harbi devresini, dış borçları artmış olarak bitirmiştir. 1945 sonunda uzun vâdeli dış borçlar yekûnu, 356 milyon lirayı bulmuştur ki bu meblâğ 1939'a nazaran % 266 nisbetinde bir artış ifade etmektedir. Buna sebep, harbin başlarında ve harb içinde gerek Müttefiklerden gerek Almanyadan, büyük kısmı askerî maksatlarda kullanılmak üzere müteaddit defalar borç almak mecburiyetinde kalınmış olmasıdır. Müttefiklerden (İngiltere ve Fransa) alınan krediler, 1939 da bu devletlerle aktedilen üç taraflı yardım paktına dayanmakta ve üç grup teşkil etmektedir. Birinci grup (1939) en büyük kısmı İngiltereye karşı olan *teslihat kredisidir*. İkinci grupta (1940) *altın istikrazı* yer almakta, üçüncü grup ise (1940) daha az önemli olan *kliring deblokaj istikrazından* ibaret bulunmaktadır⁴. Almanyadan alınan krediye gelince: Bu kredi 1942'nin sonunda aktedilmiş ve 100 milyon marktan (45,5 milyon TL.) ibaret bulunan hasılat tamamen silâh ve askerî teçhizat mübayaasında kullanılmıştır

Harbten hemen öncesine nazaran iki buçuk kattan fazla artmış olmasına rağmen harb sonunda devletin dış borcu tehlikeli bir durum arz etmekten uzaktır. Bir kere artış sadece uzun vâdeli borçlar için bahis konusudur. Harbin başlamasından önce 58 milyon liraya yaklaşmış olan kısa vâdeli dış borçlar 1945 yılı sonunda 648 bin liraya düşmüş, ertesi yıl da taamen ortadan kalkmıştır. Bundan başka, harb sonunda Merkez Bankasında birikmiş olan altın ve döviz

4) Bu üç kredinin 1945 yılı sonundaki bakiyeleri 205 milyon TL. sını biraz aşmaktadır.

stoku, o tarihteki bütün dış borçların kapital değerine hemen hemen eşit bir seviyeye ulaşmıştır⁵.

3 — 1951 yılına kadar harp sonrası devresi :

İkinci Dünya Harbinin sonunu takip eden ilk yıl, dış borçlarımız bakımından önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Bu yıl içinde dışardan büyük kredi alınmamıştır. Buna rağmen 1946 sonunda uzun vâdeli dış borçlarımız 707,4 milyon liraya çıkmış, böylece, bir yıl evvelkine nazaran % 98.2 nisbetinde artmıştır. Bu artışta en önemli sebep, 1946 Eylül başında Türk parası değerinde yapılan düşürmenin (devalüasyon), yabancı para ile ifade ve tedavi edilen dış borçların Türk parası ile değerinin otomatik olarak yükseltilmiş olmasıdır. Eylül 1946 para operasyonunun dış borçlarda sebebiyet verdiği artış, 276 milyon liradır⁶. Şunu da belirtelim ki, paramızın dış değerinde yapılan düşürmenin neticeleri Almanya karşı olan 45.5 milyon liralık borca sirayet ettirilmemiştir. Zira Almanya o sırada işgal altına alınmış ve alacaklı devlet fiilen ortadan kalkmıştır. Paramın dış değerindeki düşüş bu borca da sirayet ettirilseydi dış borçlardaki otomatik artış 330 milyon lirayı bulmuş olacaktı.

Bu devre içinde dış borçlarımız bakımından önemli diğer bir olay, 1949 yılında önce İngiliz lirasından yapılan sonra da diğer batı memleketleri paralarına sirayet eden % 30.52 nisbetindeki indirmedir. Eylül 1946 devalüasyonunun aksine olarak yabancı memleketler paralarındaki bu operasyon, Türk lirasını içine almadığı için, dış borçlarımızda 203.6 milyon liralık bir düşüşe sebebiyet vermiştir⁷.

Görülüyor ki, harp sonrası devresinde dış borçlar, iç ve dış para operasyonları dolayısıyla kuvvetli dalgalanmalara uğramıştır. Bu-

5) 1945 yılı sonunda uzun vâdeli ve dalgah dış borcun kapital değeri 357 milyon aynı tarihte Merkez Bankasının altın ve döviz rezervinin değeri 349 milyon liradır.

6) Evvelce belirtildiği üzere aynı operasyon iç borçlarımızda önemli bir düşürmeye imkân vermiş, dalgah borçlarımızdan 260 milyonluk bir meblâğ bu sayede ortadan kalkmıştır. Her iki husus için bak: *T.B.M.M. 1947 Bütçe Komisyonu Raporu*, S. 160.

7) *1950 Yılı Bütçe Gerekçesi*, S. 162-163.

nunla beraber, devrenin başı ile sonu mukayese edildiği takdirde, dış borçlarımızın bu devre zarfında önemli nisbette artmış olduğu görülmür. Gerçekten, 1945 sonunda 356 milyon liradan ibaret olan dış borçlar, 1949 sonunda 703, 1950 sonunda 775 milyon liraya çıkmış, 1945 sonuna nazaran % 215 artmış bulunmaktadır.

Bu hızlı artış geniş miyasta, söz konusu devre içinde akte edilmiş bulunan yeni kredilerden ileri gelmiştir. Gerçekten, 1946 para operasyonunun doğurduğu menfi netice 1949'un dış paralar devalüasyonile büyük nisbette bertaraf edilmiş olduğu ve 1946 - 1951 arasındaki eski borçların ödenmesine muntazam şekilde devam edildiği halde devrenin başı ile sonu arasında görülen bu büyük artış ancak devre içinde yeniden dış kredilere müracaat edilmiş olmas ile izah olunabilir. Esasen borç tablolarının tetkiki de bu izah tarzını doğrulamaktadır.

Daha 1946 da Hükümet, Orta Doğuda satılığa çıkarılmış harb bakiyesi silâh ve malzeme mübayaasında kullanmak üzere Amerika Birleşik Devletlerinden 10 milyon dolarlık bir kredi almıştır. Fakat dış kredilere müracaat asıl bu devrenin ikinci yarısında hızlanmış tır. Bilindiği gibi Türkiyenin Amerikan, Milletlerarası Para Fonu, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile Avrupa Tediye Birliği kredilerinden faydalanması bu devre içinde başlamıştır. Ancak bunlar arasında Milletlerarası Para Fonunun yalnız 5 milyon dolarlık kredisi 1947 de akte edildiği halde diğerleri daha geç tarihlerde gerçekleşmiştir. Bunlardan, 24 milyon dolarlık ikraz şeklindeki ilk Amerikan yardımı 1948 de, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının 25.4 milyon dolar tutan üç kredisi⁸ ile Avrupa Tediye Birliğinin 55 milyon dolarlık iki kredisi⁹ 1950 yılında alınmıştır.

Şunu da belirtmek icap eder ki, bu kredilerin bir kısmı 1950 sonuna kadar kullanılmamış olduğu için, yukarıda 1950 sonu itibarı ile tesbit edilen borç yekûnuna da dahil bulunmamaktadırlar. Başka deyimle, 1950 yılı sonuna kadar dışardan akte edilen borçların bir kısmı ancak müteakip yılların borçları arasına girmiştir.

8) Bunlar 3.9 milyon dolarlık silolar, 9 milyon dolarlık Sınai Kalkınma Bankası ve 18.5 milyon dolarlık limanlar kredisidir.

9) Bunlar 25 milyon dolarlık alacaklı başlangıç kredisi ve 30 milyon dolarlık kota kredisidir.

1946 - 1950 (sonu) devresinde eski borçların ödenmesine, yukarıda belirtildiği gibi, dikkatle devam olunmuştur. Bundan başka, bu devre içinde doğmuş olan dış borçların en büyük kısmı, ekonomik cihazlanma maksadile girilmiş ve hasılatı geniş mikyasta, kapital malları ithalinde kullanılmıştır. Kaldığı, 1950 sonu seviyesinde dahi dış borçlar ekonomimiz için önemli bir ödeme gücüne doğuracak bir ağırlık ifade etmemektedirler. Aynı yılın sonunda mevcut döviz ve altın rezervi, bu borçların yıllık taksitlerini kolaylıkla ödemeye, hattâ istenirse büyük bir kısmını erken itfaya tâbi tutmaya müsait bulunmakta idi.

4 — 1951 - 1960 devresi :

1951 - 1960 arası, dış borçlarımız bakımından en önemli devreyi teşkil etmektedir. Bir kere bu dönem içinde borçlarımız, o zamana kadar görülmemiş bir hızla artmış, devrenin sonunda fevkalâde yüksek bir seviyeye varmıştır. Bundan başka, borçlarımız büyük çeşitlilik kazanmış; alacaklılar, ödeme tarzı ve borcun devletle ilgisinin mahiyeti bakımlarından çok karışık bir kredi dokusu meydana gelmiştir. Nihayet, ilk defa olarak Cumhuriyet Türkiyesi dış borcu için moratoryum ilânına ve *müsait bir ödeme plânı* üzerinde anlaşmaya varabilmek için bütün alacaklılarla bir masaya otururken, netice alabilmeği temin maksadile de *malî islâhat kararları* (istikrar tedbirleri) almaya, bu devrede mecbur kalmıştır¹⁰.

Türkiyenin 1950 sonunda 775 milyon TL. tutarında olan dış borçları, 1960 sonunda 6 milyar 210 milyona yükselmiş, yâni % 801 nisbetinde artmıştır. Hakikî artış bundan da ibaret değildir. Burada hesaba katılan meblâğ sadece, genel ve katma bütçeli idarelerle iktisadî devlet teşebbüslerinin normal, daha doğrusu doğrudan doğruya devlet tarafından veya devletin kefaletile alınan ve mutad olarak devlet borçları tablosunda gösterilen borçlardır. Kamu sektörünün yine 1960 sonunda 648 milyon lira tutan kredili ithalât borçları, aynı tarihte yalnız anapara itibarile 2 milyar 940 milyon (fai-

10) 1958 Temmuzunda kabul edilen istikrar programının hakikî sebebi şüphesiz mevcut dış borçların konsolidasyonu değil, fakat dış yardım ve kredinin devamını sağlamak arzusu idi. Ancak, yeniden borçlanmaya ve yardım almaya devam edebilmek için, eski borçların ödenmesini bir plâna bağlamak şarttı.

zile birlikte 3 milyar 389.4 milyon) lira tutan *mütedahil - arriere* borçlar hesabın dışında tutulmuştur ¹¹. Bütün bunlar bir arada mü-talâa edildiği takdirde, dış devlet borcunun 1960 sonundaki seviyesi, 10 milyar 247.4 milyon liraya çıkmakta ve 1950 sonuna nazaran artış da % 1322 yi, —1 3 katı — bulmuştur.

Artışın bu derece hızlı olması, sadece devre içinde aktedilen yeni kredilerle izah olunamaz. Borcun seyri Türk Lirası yerine dolarla gösterildiği takdirde, netice çok farklı olmaktadır. Aşağıdaki tablo bu maksatla yapılmıştır.

1950 ve 1960 Sonlarında Dış Devlet Borcu ¹²

1950 Milyon Dolar	1960 Milyon Dolar	Fark Milyon Dolar	Artış nisbeti %
277	1138.6	861.6	410

Borcun TL. ve dolar değerine göre artışları arasındaki bu fark, 1958 Temmuzunda alınan istikrar kararları ile paramızın dış değerinde yapılan ayarlamadan ileri gelmiş bulunmaktadır ¹³.

Diğer taraftan, 1960 sonunda görülen 1138.6 milyon dolar borç, yukarıda da belirtildiği gibi, birbirinden farklı üç unsurdan teşekkül etmektedir. Aşağıdaki tabloda bu unsurların yekûn içindeki miktar ve nispetleri gösterilmiştir.

	Mikdarı Milyon Dolar	Nisbeti %
Normal Devlet Borçları	690.0	60.0
Ariyere Borçlar	376.6	33.0
Kamu sektörü kredili ithalât borcu	72.0	7.0
Yekûn	1138.6	100.0

11) Yine 1960 sonunda T.C. Merkez Bankasının Banker Borçları takriben bir milyar TL. na (109,832,000 dolara) baliğ olmuş görünmektedir. Ancak, bunu hususî sektörün kredili ithalât borcu gibi, devlet borcu değil, dış ödeme açığı saymaktayız.

12) 1950 sonu durumu, Türk Lirasile borç tablolarımızda yer alan meblâğ 2.8 e bölünmek suretile bulunmuş, 1960 yılına ait rakam ise, 1962 malî yılı bütçe gerekçesinde (s. 61-63) dolarla tanzim edilmiş olan tablolardan çıkarılmıştır.

Görülüyor ki, sadece devlet borçları mukayese edildiği takdirde, 1950 sonunda 277 milyon dolârda olan seviye 1960 sonunda 690 milyon dolara çıkmış, yâni on yıllık devre boyunca artış % 250 yi — iki buçuk katı — geçmemiştir. Bunu belirtmekten maksat, kamu sektörü kredili ithalât borcu ile ariyere borçları devlet borcu anlamı dışına çıkarmak arzusu değildir. Aksine, bugünkü mahiyetleriyle bu borçların devlet borcu dışında tutulmaları için hiçbir sebep görmemekteyiz. Ancak bunların, daha doğdukları sırada Türk parasile karşılıkları mevcut olduğu halde, dış ödeme vasıtalarının yetersizliğinden ve bu yetersizliğin ümit edilen bir zamanda giderilememesinden meydana gelmiş olduklarına işaret etmek isteriz. Yukardaki tabloda yer alan üç borç grubu hakkında verdiğimiz aşağıdaki izahat, bunlar arasındaki karakter farkını da ortaya koymaya yarımaktadır.

a) *Devlet Borçları:*

1950 sonunda 277 milyon dolardan, 1960 sonunda 690 milyona yükselen bu grup borçlar, genel ve katma bütçeli idarelerle, iktisadî devlet teşebbüslerinin — başta yatırım projelerinin finansmanı gayesi olmak üzere — çeşitli maksatlarla yabancı devletlerden ve milletlerarası teşekküllerden yapılan anlaşmalara dayanarak aldıkları kredilerdir.

Devre başında mevcut borçların önemli bir kısmı, devre içinde ödenmiştir. Buna nazaran borç yekûnunun % 250 nispetinde artmış olması, 1951 den itibaren yeni dış kredilere başvurulmuş olmasından ileri gelmiş bulunmaktadır. 1951 - 1960 devresi içinde dış kredi, en ziyade Amerika Birleşik Devletlerle¹⁴ milletlerarası ekonomik teşekküllerden alınmış yıllık en büyük kredi de, 1958 de doğmuştur.

Amerikadan bu devre içinde alınan kredilerin belli başlıları, aşağıda gösterilen seyri takip etmiştir¹⁵.

13) 1958 devalüasyonunun, yukardaki tabloda yer alan borçlar bakımından, dış borçlarımızda yarattığı artış 10,247,400,000.— $(1,138,700,000 \times 2.8) = 7,059,040,000$ TL. dir.

14) Amerikadan hibe olarak alınan yardımlar hesaba katılmamıştır.

15) Bu bahiste yer alan cetvelle, aksi tasrih olunmadıkça, 1962 ve 1963 Mali Yılları Bütçe Tasarılarına Alt Gereçeklerden alınmıştır. Bu cetvellerin tetkikinde şu hususa dikkat etmek icap eder: Borçların gelişmesine ait verdiğimiz cetvelleri tophyarak 1960 sonu neticesini bulmak mümkün değildir. Bir kere bütün borç neveleri burada gösterilmemiştir. Bundan başka, devre içinde

Marshall Plânı ve onun yerine geçen programlara göre verilenler

<i>Yıllar</i>	<i>Kredi miktarı Milyon Dolar</i>
1952	11.2
1955	20.0
1956	25.0
1957	25.0
Y e k ũ n	81.2

Ziraî mahsul fazlalarının ithali suretile sağlananlar¹⁶

<i>Yıllar</i>	<i>Kredi Mikdarı Milyon Dolar</i>
1955	26.6
1956	15.1
1957	68.8
1958	52.0
1959	34.7
1960	35.0
Y e k ũ n	232.2

aktedilen borçların bir kısmı, 1960 sonundan önce ödenmiştir. Nihayet ve en önemlisi, borçların akit tarihine göre tanzim edilen bu cetvellerde yer alan borçların çok önemli bir kısmı, ya kullanılmaya yahut taksit ödeme tarihlerinin daha sonra olması dolayısıyla, 1960 sonu bakiyesini ifade eden 690 milyon dolarlık meblâğ içinde yer almamıştır.

16) Türk lirasile ödenen ve önemli kısmı sonradan hibe haline gelen bu krediler de 690 milyon dolarlık yekûna dahil edilmemiştir. Bak: *1962 Mali Yılı Bütçe Tasarısına Ait Gerekçe*, s. 62

Amerika'nın Kamu Kredi Müesseselerinden alınanlar :

<i>Export - Import Bank</i>		<i>Kalkınma İkras Fonu (DLF)</i>	
<i>Yıllar</i>	<i>Kredi Mikdarı Milyon Dolar</i>	<i>Yıllar</i>	<i>Kredi Mikdarı Milyon Dolar</i>
1954	4.235	1958	37.5 (*)
1955	0.896	1960	6.0
1957	10.269		
1958	37.500	Y e k û n	43.5
1960	3.700		
Y e k û n	56.600		

(*) Bu kredinin 16 milyon dolarlık kısmı kullanılmamış ve sonradan iptal edilmiştir.

Önem itibarile Amerikan kredilerini, milletlerarası iktisadî teşekküllerden alınanlar takip etmektedir. Bunların başlıcaları, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasından (İ.B.R.D.), Milletlerarası Para Fonundan (İ.M.F.) ve Avrupa Tediye Birliğile (E.P.U.) ile onun yerine geçen Avrupa Para Andlaşmasından (E.M.A.) alınan kredilerdir. İlk iki teşekkülden, konumuz olan devre zarfında alınan krediler aşağıda gösterilmiştir.

<i>İ.B.R.D.</i> ¹⁷		<i>İ.M.F.</i>	
<i>Yıllar</i>	<i>Kredi Mikdarı Milyon Dolar</i>	<i>Yıllar</i>	<i>Kredi Mikdarı Milyon Dolar</i>
1952	25.2	1952	10.0
1954	3.8	1953	20.0
		1957	13.5
Y e k û n	29.0	1958	25.0
		Y e k û n	68.5

17) İ.B.R.D. tarafından Türkiye Sınai Kalkınma Bankasına açılan krediler, hazine kefaleti altında olmakla beraber hususî sektör yatırımlarının finansmanına tahsis edildikleri için tabloya alınmamıştır.

18) T.B.M.M., 1959 *Bütçe Raporu*, s. 210.

Avrupa Tediye Birliği ve onun yerine geçen Avrupa Para Andlaşması kredilerine gelince, bu kaynaktan, evvelâ bahsedilen ve esas itibarile daha önceki devreye ait olması gereken 25 milyon dolarlık alacaklı başlangıç — inisyel — ve 30 milyon dolarlık kota kredisi dışında alınan yegâne kredi, 1958 de iktisadî istikrar programını desteklemek üzere sağlanan 25 milyon dolardan ibarettir.

Yukarda da belirtildiği gibi, 1958 yılı, devre içinde en fazla borçlanılan yıl olmuştur. Buna sebep, bu yılda kabul edilen istikrar programını tatbik edebilmek için destekleyici dış krediler alınmasına ihtiyaç duyulması ve müttefiklerimizin de bu ihtiyacı anlayışla karşılayarak icap eden parayı vermeleridir. İktisadî istikrar programını destekliyen krediler — hibeler hariç — müteakip tabloda bir araya getirilmiştir ¹⁸.

İstikrar Programını Destekleme Kredileri ¹⁹

<i>Alacaklı</i>	<i>Kredi Mikdarı Milyon Dolar</i>
Avrupa İktisadî İşbirliği Memleketleri	75
Avrupa Para Andlaşması	25
Milletlerarası Para Fonu	25
Export - Import Bank	37.5
Kalkınma İkraz Fonu	37.5 (*)
	200.0

+) Bu kredinin 16 milyon dolârlik kısmı evvelce de belirtildiği gibi kullanılmamış ve sonradan iptal olunmuştur.

Tetkik ettiğimiz devre zarfında Avrupa memleketlerinden alınan en önemli kredi, Avrupa İktisadî İşbirliği Çerçevesi dahilinde sağlanan bu 75 milyon dolârdır. Bunun dışında Avrupa memleketlerinden daha başka krediler alınmıştır. Bunlar arasında önemli telâkki edilebilecek olanı, 1960 ta Federal Almanyadan alınan 147 milyon mark — takriben 37 milyon dolâr — tutarındaki krediden ibarettir.

19) Avrupa İktisadî İşbirliği Memleketleri tarafından sağlanan kredinin dışında kalanlar, önceki tablolarda da yer almıştır.

b) *Ariyere Borçlar:*

Ariyere borçların, doğuş itibarile devletle bir ilgisi yoktur. Dış Ticarete *liberasyon* sisteminin tatbik edilmeye başlandığı 1/9/1950 tarihinden sonra ithalatçılar, liberasyon listesine dahil siparişlerine ait bedelleri Türk parasile Merkez Bankasına yatırarak mal getirebilmekte idiler. Başlangıçta dış ödeme vasıtaları rezervlerimiz müsaait bulunduğu ve transferler de muntazam yapıldığı için yabancı satıcılar da, sadece sipariş ve bedelin Türk Lirasile Bankaya tevdisinin bildirilmesi üzerine mal göndermekte mahzur görmemişlerdir. Ancak, dış ödeme vasıtaları rezervlerimizin süratle erimesi üzerine hükümet 22/9/1958 tarihinden itibaren döviz transferlerini fiilen durdurmuş ve Türkiye'ye gelen malların bedeli bu suretle, satıcılara ödenmez olmuştur. Ayrıca hükümet, transferleri durdurduğunu Mayıs 1953'e kadar resmen kabul etmemiş, fakat durumu yakından takip eden ve ithalatın tahdit edileceğini gören ithalatçılarımız mal siparişlerini bu devrede bilhassa arttırmışlardır. Bu suretle, Türk Lirası karşılığı Merkez Bankasına yatmış olmakla beraber, memleketimizde hususî sektörün çok geniş bir dış borcu tekevvün etmiştir. Arzu edilmeden husule gelen bu borçtan, yabancı alacaklılar güç duruma geçmişler ve borcun tasfiyesi hususunda, mensup oldukları memleketlerin hükümetleri nezdinde devamlı teşebbüslerde bulunmuşlardır. 1958 istikrar programına kadar, *ariyere* denilen bu borçların tasfiyesi için türlü çareler aranmış, bir kısmı ödenmiş fakat problemin kat'î olarak çözülmesi imkânı bulunamamıştır.

1958 istikrar programının görüşülmesi sırasında bu da müzakere konusu olmuş ve nihayet, 11 Mayıs 1959 da bir anlaşmaya varılmıştır²⁰. Bu anlaşma ile, borçların, anapara ve faizi ihtiva eden yıllık taksitlere bölünmesi suretile 1971 senesi sonuna kadar tasfiyesi kabul edilmiştir.

Görüldüğü gibi burada kredi esas itibarile devlet borcu şeklinde doğmamış olduğu gibi, ilk halile ne faiz, ne anapara bakımından da devlete bir yük yüklememiştir. Ancak, borcun zaaında dövizle

20) «Türkiyede Mukim Şahısların Ticari borçlanma, Müteallik Anlaşma» adını taşıyan bu vesika, «Muvakkat Tatbikine Müteallik» aynı tarihli protokol ile birlikte 3.9.1961 tarihli, 362 sayılı kanunla onaylanmıştır. *Resmî Gazete*, 9.9.1961, sayı 10902. Amerika Birleşik Devletleri bu anlaşmayı imza eden memleketler arasında olmamakla beraber, mektup teatisi suretile ona katılmıştır: 3.9.1961 tarihli, 362 sayılı kanun, *ibid.*

tasfiye edilememesi dolayısıyla devlet bunun sorumlusu haline gelmiş ve sözü geçen anlaşma ile gerek faizini gerek 1958 den itibaren doğan döviz kuru farkını bütçeden karşılamak zorunda kalmıştır.

c) *Kamu Sektörü Kredili İthalât Borcu:*

Kamu sektörü, daha doğrusu belli başlı İktisadî Devlet Teşebbüsleri, tıpkı hususî sektördeki ithalatçı ve sanayiciler gibi, muayyen yatırım projeleri için dış memleketlerden ticarî mahiyette krediler kullanmışlardır. Bu kredileri asıl açanlar, yabancı hususî firmalar olmakla beraber, çoğu Türkiye Hükümeti ile alacaklı firmaların bulunduğu memleket hükümeti arasında tesbit edilen şartların sağladığı imkânlarla doğabilmiştir. Meselâ bunlar büyük bir kısmında yabancı devletlerin direkt yahut endirekt ödeme garantileri yer almaktadır. İtalyan kredisi, Alman Hermes kredisi, bu garantileri sağlayan formüller olarak zikrolunabilir.

Hususî şahıslara karşı olmalarına rağmen bu krediler Mayıs 1959 da aktedilen konsolidasyon anlaşmasının dışında tutulmuşlardır. Bu borçlar, mevcut itfa plânlarına göre 1965'e kadar hemen hemen tasfiye edilmiş olacak, bundan sonra kalacak 9.4 milyon dolârlık kısmına tasfiyesi çok uzun bir devreye - 2008 yılına kadar - yayılmış bulunacaktır.

5 — 1960'dan sonraki gelişme ve son durumun tahlili :

Türkiye, 1960 tan sonra da dışardan kredi almaya devam etmiştir. Gerçekten, bundan önceki devrede devletin dışardan borç almasını zarurî kılan sebepler, 1960 tan sonra da devam etmiştir. Muayyen hızda bir yatırım politikasını devam ettirebilmek için lüzumlu dış finansmanı sağlama, ziraî rekoltedeki eksikliği telâfi maksadile Amerikan ziraî mahsul fazlalarından ithalde bulunma, bütçe açıklarını kapama gibi zaruretler, 1960 yılını takip eden devrede ortadan kalkmamıştır. Ayrıca, dış borç almaya sebebiyet veren faktörlere 1960 tan sonra bir yenisi katılmıştır: O da, 1960'a kadar birikmiş olan dış borçların, normal döviz kaynaklarımıza göre çok ağır olan yıllık taksitlerini, kalkınma hızını azaltmadan, daha doğrusu, kalkınma plânını öngördüğü yatırım seviyesini düşürmeden ödeme mecburiyetidir.

Bu sebeplerden dolayı, 1960 yılından sonra da Türkiye dış borçlarının hızlı bir tempo ile artmakta devam ettiği görülmektedir.

Borç tedarik edilen kaynaklar bakımından da 1960 yılından sonra her hangi bir önemli değişiklik olmamış, Amerika Birleşik Devletleriyle diğer müttefiklerimiz ve Milletlerarası Teşekküller, bize kredi veren kaynaklar olmakta devam etmiştir.

1963 yılı sonuna kadar Cumhuriyet hükümetlerinin dışardan aldıkları belli başlı krediler şunlardır.

Amerikadan alınanlar:

Marshall plânı ve onun yerine geçen programlar gereğince yapılan yardımın 1957 den itibaren tamamının hibe şeklinde olması kabul edildiği için, sözü geçen kaynaktan bu tarihten sonra istikraza raslanmamaktadır. Mamafî, 1962 den itibaren yardımın bir kısmının gene borç sayılması prensibine dönülmüş bulunduğu için, bu borç nevine ait seri ilerde gene işlemeye devam edecek demektir. Nitekim, 1963 yılında yapılan 93,9 milyon (bak x) dolârlık yardımın 35 milyon dolârının kredi olması takarrür etmiştir.

Ziraî mahsul fazlası ithali suretile borçlanma kesintisiz devam etmiş, 1961 de 26, 1962 de ise — o zamana kadar görülmüş en büyük yıllık değer olmak üzere —126.9 milyon dolârlık ithalata bulunulmuştur²¹. Ancak, evvelce de belirtildiği gibi bu nevi borcun hem tediyesi Türk parasile olmakta, hem büyük kısmı itibarile sonradan hibe haline gelmektedir.

Gözden geçirmekte olduğumuz devre zarfında alınan Amerikan kredisinin en önemlisi, şüphesiz, Kalkınma İstikraz Fonundan (DL F) Ereğli Demir Çelik Fabrikaları için 1961 de alınan 129.6 milyon dolârdır. Bu borç gerçi devletin garantisi altındadır. Ancak, mürettebatı hiçbir veçhile kamu giderleri arasında yer almayacağına göre hakikî mânada devlet borcu sayılmasına imkân yoktur.

Milletlerarası Teşekküllerden alınanlar:

1962 yılı sonuna kadar Milletlerarası Teşekküllerden alınan krediler arasında en önemlisi, Avrupa Para Anlaşmasından (EMA) sağlanan ve tamamı 1961 de kullanılan 50 milyon dolarlık kredidir. Bunun dışında gene 1961 de (OECD) den 45 milyon dolar, Millet-

21) 1963 Mali Yılı Bütçe Tasarısına Ait Gerekeçe, s. 94.

lerarası Para Fonundan 1961 de 16, 1962 de 15 ve 1963 te 18,5 milyon dolar borç akdedilmiştir.

1960 sonunda Dünya Bankasının bir filyoli olarak kurulan Milletlerarası Kalkınma Birliği (IDA) de son zamanlarda bizim için yeni bir borçlanma kaynağı haline gelmiştir. 1963 te buradan sağlanan ve bir kısmı kamu sektörüne bir kısmı hazine kefaletile hususî sektöre sağlanmış kredi 26,7 milyon dolârı bulmuştur.

Diğer kaynaklara gelince: bilindiği gibi kalkınma plânının dış finansmanı için bir milletlerarası *konsorsyum* kurulmuş bulunmaktadır. Plânın tatbik edilmeye başlandığı 1963 yılında faaliyete geçen Konsorsyum, Türkiyeye Avrupalı müttefiklerimizden kredi sağlamaya hususi bir önem vermektedir. Bu itibarla, plân devresi içinde akteedilecek dış borçlar içinde Amerikanın nisbî öneminin düşmesini, Avrupalı devletlerin, özellikle F. Almanyanın nisbî öneminin artmasını beklemek yerinde olur. Nitekim daha Konsorsyum çerçevesi içinde borçlanmaya başlamadan, 1961 yılında, F. Almanya'dan 200 milyon marklık (50 milyon dolar) bir kredi alınmıştır.

Hemen işaret edelim ki, Mayıs 1959 Paris anlaşmasının aktinden ve istikrar tedbirlerinin tatbikine başlanmasından itibaren dış borç taksitleri muntazam olarak ödenmekte ve bu ödemenin 1960 tan sonraki yıllara düşen yıllık payları çok önemli seviyelere ulaşmaktadır.

Aşağıda, her üç borç grubundan 1961, 1962 yıllarına isabet eden taksitleri gösterilmiştir.

	Milyon Dolar		
	1961	1962	Yekûn
Devlet Borçları	73.4	53.6	127.0
Ariyere Borçlar	32.9	37.6	70.5
K. S. Kredili İthalât Borcu	21.2	13.6	34.8
Y e k û n	127.5	104.8	232.3

1962 den sonra da yıllık dış borç taksitleri yekûnları, 1967 sonuna kadar büyük bir değişiklik göstermemektedir.

1962 yılı sonu itibarile dış borçlarımızın seviyesi tâyin olunabilmektedir. Bu hususta 1963 Malî Yılı Bütçe Tasarısına Ait Gerekcede, teferruatlı bir cetvel yayınlanmıştır ²².

Bu cetvelden çıkardığımız neticeye göre, devletin dış borçlarının, mürettebatı kamu giderleri arasında yer alıp almamasına bakılmaksızın, faizlerle ²³ birlikte yekûnu bir milyar 417.2 milyon dolar tutmaktadır. Şimdiki pariteye göre 12 milyar 754.8 milyon lira tutan bu meblâğın, anlaşmalara göre bir milyar 618.8 milyon lirası Türk parası olarak ödenecektir.

22) *op. cit.*, Tablo VII. Bu tabloda yalnız Hususî Sektör Borçları denilen kısım yukardaki yekûna katılmamıştır. Bundan sonra yayınlanan 1964 gerekçesinde 1964 sonu bakiyesi gösterilmemiş, söz konusu yılın altıncı ayı sonundaki durumun izahı ile yetinilmiştir.

23) Faiz borcunun bir kısmı tabloda görülmemekte, bu sebeple yekûna dahil bulunmamaktadır.